

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”
CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE FILOSOFIE**

Identitate și alteritate în comunicarea interculturală
Presupoziții filosofice – orizonturi hermeneutice

Rezumat

**Conducător de doctorat:
Prof. univ. dr. Veress Carol**

**Student-doctorand:
Magyari Imola Andrea**

2014

Cuprins

INTRODUCERE.....	4
Preliminarii	4
Scopul lucrării.....	6
Ipoteza de lucru.....	8
Structura lucrării	9
1. CULTURĂ – INTERCULTURALITATE.....	15
1.1. Conceptul de cultură. Teorii contemporane.....	15
1.2.Reprezentarea culturală	17
1.2.1. Limba ca reprezentare culturală	18
1.2.2.Simbolul ca reprezentare culturală	21
1.2.3. Simbolurile culturii: numele, steagul, stema, imnul.....	27
1.2.4. Mituri și ritualuri	28
1.3. Acțiunea culturală	34
1.3.1. Conceptul de joc. Conceptul de joc în filosofie. Teoriile jocului.....	36
1.3.2. Johann Huizinga: Homo Ludens	38
1.3.3. Jocul ca fenomen cultural	40
1.3.4. Jocurile de limbaj. Wittgenstein.....	40
1.4. Interculturalitatea	41
1.4.1. Conceptul de interculturalitate	42
1.4.2. Interculturalitate și multiculturalitate	42
1.5. Interculturalitatea ca problemă hermeneutică.....	45
1.5.1. Interculturalitatea ca dialog între culturi.....	46
1.5.2. Jocul ca forță creatoare de cultură.....	48
2. COMUNICARE ȘI INTERCULTURALITATE.....	51
2.1. Comunicarea ca interacțiune culturală	51
2.1.1. Conceptul de discurs.....	51
2.1.2. Etica discursului. Habermas, Apel	52
2.1.3. Conceptul de dialog	55
2.1.4. Comunicarea prin dialog.....	55
2.2. Acțiunea comunicativă	57
2.2.1. Conceptul de acțiune. Teoriile acțiunii	57
2.2.2. Limbajul ca acțiune. Teoriile actelor de vorbire	61
2.2.3. Teoria acțiunii la Ricoeur.....	65
2.3. Teoria acțiunii comunicative	66
2.4. Comunicarea interculturală.....	70
2.4.1. Conceptul și posibilitățile comunicării interculturale.....	70
2.4.2. Interculturalitatea ca sfera acțiunii comunicative.....	74
3. IDENTITATE – ALTERITATE.....	75
3.1. Conceptul de identitate.....	75
3.1.1. Conceptul de identitate în științele socio-umane.....	75
3.1.2. Abordarea filosofică a identității	77
3.1.3. Identitatea ca categorie social-istorică.....	86
3.2. Dimensiuni de identitate.....	87

3.2.1. Identitatea socială	87
3.2.2. Identitatea culturală	89
3.3. Alteritate și străinătate.....	90
3.3.1. Diferența și diferențierea.....	90
3.3.2. Conceptul de străin și experiența de străinătate	98
3.3.3. Familiaritatea și străinul.....	98
3.3.4. Opoziția propriului și străinului în comunicare.....	102
3.3.5. Jocul apropierii și distanței.....	106
4. DIMENSIUNI DE IDENTITATE ÎN SFERA INTERCULTURALITĂȚII	111
4.1. Dimensiunea etnică	111
4.1.1. Graniță și delimitare	111
4.1.2. Grupul etnic – etnicitatea	112
4.1.3. Identitatea etnică.....	116
4.2. Dimensiunea națională	118
4.2.1. Conceptul de națiune	118
4.2.2. Identitatea națională.....	123
4.3 Dimensiunea minoritară	125
4.3.1. Minoritari și majoritari.....	125
4.3.2. Identitatea minoritară.....	129
4.3.3. Treptele asimilării.....	130
5. REPREZENTAREA IDENTITĂȚII ETNICE / CULTURALE ÎN COMUNICAREA INTERCULTURALĂ	132
5.1. Preliminarii metodologice	132
5.2. Mediul și criteriile cercetării empirice	133
5.3. Studii de caz despre romi	137
5.3.1. Interacțiuni și întâlniri rituale.....	138
5.3.2. Interacțiuni economice și publice.....	141
5.3.3. Reprezentări culturale etnice.....	146
5.4. Proiecte în favoarea comunicării interculturale	152
CONCLUZII	154
BIBLIOGRAFIE	159

Cuvinte de cheie

cultură, simbol, mit, interculturalitate, acțiune culturală, acțiune comunicativă, reprezentare, joc, discurs, dialog, străin, alteritate, distanță, identitate, etnie, minoritate, majoritate, identitatea etnică, identitate culturală, comunicare interculturală

Identitate și alteritate în comunicarea interculturală

Presupoziții filosofice – orizonturi hermeneutice

Rezumat

Teza de doctorat abordează și analizează conceptul și problematica identității, formarea și dezvoltarea acesteia în context *interdisciplinar* (filosofic, istoric, de antropologie culturală, lingvistic, de hermeneutică filosofică) precum și posibilitățile de interpretare a acesteia în contextul *interculturalității*. Demersul tezei se leagă în mod accentuat și de considerațiile teoretice în domeniul științelor comunicării și culturii.

Tema lucrării este de actualitate, deoarece se referă la fenomenele diversității culturale determinate de procesele contemporane ale globalizării. Pe baza acestor experiențe devine necesară cercetarea interacțiunilor interculturale, inclusiv a dialogului intercultural, cât și a efectelor acestora asupra identității și a factorilor determinanți ai acesteia. Multilingvismul, elementele și obiceiurile preluate din alte culturi și încorporarea acestora în cultura proprie, au o parte importantă în procesele de formare a identității. Lucrarea de față își propune să demonstreze faptul că într-o zonă de conviețuire a diferitelor culturi, acestea sunt capabile să creeze situații comunicative în care participanții recunosc în mod reciproc alteritatea și diversitatea. În acest scop este necesar să se studieze și modul în care identitatea și alteritatea se atașează cu condițiile de minoritar și majoritar. În acest sens încerc să găsesc răspunsuri la întrebarea – care de fapt este și scopul părții aplicative a disertației –, și anume în ce măsură reușește un grup minoritar să-și păstreze identitate culturală într-o zonă populată în majoritate de maghiari și români.

Noutatea disertației constă în faptul că în comunitatea observată nu s-au realizat cercetări sau studii asemănătoare, care să abordeze în perspectivă sociologică și de antropologie culturală, pe baza unor *presupoziții filosofice* bine întemeiate, problemele de identitate, de comunicare și de afirmare culturală a comunității de rromi în contextul culturii majoritare și al proceselor de constituire a identității în mediul comunicării interculturale. Concepția fundamentală a lucrării este bazată pe *perspectiva filosofică* integrată în *orizontul interdisciplinarității* deschise și susținute de interacțiunile realizate prin investigațiile antropologice, comunicative și hermeneutice, întregite cu *cercetări empirice* bazate pe aplicarea metodei *observației participative*.

Întocmirea lucrării s-a realizat în urma cercetărilor bazate pe următoarele ipoteze:

- Pornind de la definiția conform căreia minoritățile numeric sunt mai puțini față de majoritari, iar membrii acestuia nu având o poziție dominantă, presupun că

minoritățile trebuie să stabilească o poziție culturală solidă în care poate satisface nevoile de autoîmplinire a statusului minoritar.

- De asemenea presupun ca cultura majoritară este capabilă să înțeleagă și să accepte că cultura minoritară nu este o sursă de pericol, neavând influență negativă față de identitatea majoritară.
- Presupun că într-un mediu intercultural principiul cooperării și compromisului, atitudinea deschisă față de cealaltă cultură, poate ajuta la realizarea înțelegerii între diferitele culturi, și poate contribui la acceptarea alterității, păstrând astfel identitatea culturilor minoritare.

Lucrarea este construită pe problema interculturalității, analizând relațiile culturale în procesul de formare a identității. Încerc să analizez corelația între identitate și alteritate în contextul diversității culturale, prezentând concepte ca: *etnie, identitate, înțelegere, cultură, interculturalitate, comunicare interculturală* etc.

Lucrarea de față este structurată în *cinci capitole*.

Din punct de vedere al tematicii lucrării un punct de plecare important joacă conceptul de cultură și conceptul de interculturalitate, și în cadrul acestora modul în care se manifestă *dialogul în context intercultural*. Această temă este abordată în *primul capitol* al lucrării. Problema interculturalității produce o serie de dezbateri în cadrul investigațiilor socio-culturale. Dacă încercăm s-o analizăm din punctul de vedere al comunicării interculturale, putem s-o definim ca fiind comunicarea realizată între indivizi aparținători diferitelor grupuri sociale, etnice și culturale. În acest sens realizarea cea mai frecventă a interculturalității o putem identifica în practica concretă a comunicării între indivizi care reprezintă culturi și grupuri sociale și etnice diferite. Pentru a clarifica această idee am considerat important tratarea complexă a *conceptului de cultură*. În lucrarea de față conceptul de cultură nu l-am tratat în funcție de multitudinea și diversitatea definițiilor și teoriilor posibile, ci mai mult m-am străduit să-l cuprind în unitatea sa, concentrând asupra rolul formativ-constitativ al conștiinței colective culturale în privința identității. *Reprezentările culturale* analizate – limba, simboluri, mituri, ritualuri etc. – sunt purtătorii ai conștiinței și valorilor colective ale unui grup etnic și social.

Având în vedere ipotezele lucrării, pe noi ne interesează în special factorii care contribuie la păstrarea identității unei culturi și supraviețuire ei. În această privință pe baza unor teorii ca cele formulate de Comenius, Spencer, Wittgenstein, Huizinga, Gadamer, și

Heller Ágnes, abordez problematica *acțiunii culturale* punând în centru *conceptul de joc* ca fenomen cultural.

Diversitatea culturală este specificul societății noastre, în corelație organică cu fenomenele interculturalității. În lucrarea de față m-am străduit la definirea unui asemenea concept de interculturalitate în care sunt concentrate nu numai experiențele de conviețuire ale culturilor diferite ci și experiențele legate de multiplele forme de interacțiuni între indivizi, de modalitățile de acceptare și de întărire a alterității fiecăruia, prin respectarea reciprocă a valorilor, obiceiurilor și tradițiilor culturale specifice. Din punct de vedere *hermeneutic* termenul de interculturalitate se referă nu numai la trecerea granițelor dintre diferite culturi în interacțiune, ci și la câmpul (mediul) „inter”-ului ce joacă un rol deosebit în realizarea înțelegerii.

În cel de *al doilea capitol* al lucrării accentul se pune pe relația între comunicare și interculturalitate. Comunicarea ca fiind elementul de bază a interacțiunii culturale, în mediul social ea se manifestă într-o serie de acțiuni. Prin urmare în acest capitol capătă un rol distinctiv analiza discursului și a dialogului. Gânditori ca Habermas și Apel consideră că acțiunile orientate spre înțelegere reciprocă constituie baza *eticii discursului*. Dialogul se referă la o situație comunicativă care se desfășoară în orizontul „inter”-ului. Platon, Aristotel, Martin Buber, H.-G. Gadamer sunt doar câțiva gânditori remarcabili care definesc *dialogul* ca fiind baza ființării oricărei comunități umane autentice.

În mediul intercultural, interacțiunea culturilor se realizează sub forma unor serii de acțiuni concrete. Una dintre cele mai importante teorii este *teoria acțiunii comunicative* a lui Habermas, care capătă un rol important procesul comunicării în care actorii – în loc de a învinge unul pe celălalt – se străduiesc la realizarea unui scop comun pe calea consensului, compromisului și colaborării. De asemenea, importanță asemănătoare prezintă și *teoria acțiunii hermeneutice* la Ricoeur și teoriile *actelor de vorbire* la Austin, Searle, Grice. Totodată trebuie menționată și corelația între acțiunea culturală și memoria culturală la Jan Assmann.

Problema *identității* este prezentată în *al treilea capitol* al tezei. În definirea conceptului de identitate, abordările și componentele psihologice, de psihologie socială și cele culturale prezintă un rol important. În context filosofic, teoriile lui Leibniz, Hegel, Frege, Heidegger, Ricoeur joacă un rol deosebit în analiza dialecticii identitate–diferență, în dezvăluirea dimensiunii narative a identității, în descoperirea ambiguității cuprinse în identitate. Într-un mediu intercultural, identitatea culturală și socială trebuie analizată pe prim plan. În acest sens consider important analiza conceptelor ca *diferență*, *alteritate*, „Noi și Alții”, *propriul* și

străinul, folosind teoriile lui Husserl, Simmel, Schütz, Derrida, Waldenfels și Buber. Experiența străinătății impune interpretarea hermeneutică a raportului între apropiere și distanțare.

Capitolul patru abordează în prim plan conceptele de graniță/limită, etnie, minoritate, analizând detaliat relațiile (inter)culturale între minoritari și majoritari. Conceptele de identitate etnică, identitate națională, identitate minoritară reprezintă dimensiuni de identitate prezentate și analizate în contextul *comunicării interculturale*.

Capitolul cinci are caracter aplicativ, având ca scop principal prezentarea și interpretarea cu ajutorul unor *studii de caz* manifestarea elementelor identității etnice / minoritare în mediul comunicării interculturale, dezvăluind astfel relevanța și modalitățile de funcționare ale demersurilor teoretice în mediul empiric al interacțiunilor socio-culturale. Studiile de caz sunt efectuate în satul meu natal, Sângeorgiu de Mureș, în mijlocul *minorității de etnie rromă*, prelucrând rezultatele *observației directe, participativ-interpretative* în privința formelor de comunicare și a modalităților de afirmare culturală a comunității de romi în mediul cultural determinat de comunitățile majoritare ale românilor și maghiarilor.

Materialul empiric al studiilor de caz se axează pe organizarea interioară a comunității etnice de romi, cât și pe relațiile externe ale acestora cu cultura majoritară, la aspectele și obiceiurile sale culturale, încercând să analizez și să interpretez aspectele prezentate în partea teoretică, subliniind posibilitățile, opțiunile și șanse de supraviețuire unei asemenea comunități minoritare într-o comunitate populată cu majoritari. Materialul studiilor de caz provine pe calea observațiilor directe continue, dar se produce și prin conversații verbale purtate cu unii indivizi atât din cadrul comunității minoritare cât și din cadrul comunităților majoritare. Conversațiile s-au axat pe rolul și funcțiile reprezentărilor simbolice ale comunității rromilor, prezente în tradițiile și ritualurile ale vieții culturale, religioase cât și pe interacțiunile realizate în sfera privată și publică în mediul intercultural, pe constituirea acelor sfere sau zone în care se desfășoară dialogul intercultural.

În urma prelucrării materialului empiric în contextul presupuzițiilor și demersurilor teoretice expuse am ajuns – ca *concluzie finală* prin care se rezumă și esența contribuției mele personale – la două constatări semnificative care susțin veridicitatea ipotezelor stabilite la începutul lucrării și actualitatea temei cercetate. Astfel, se demonstrează că: 1) Mediul intercultural – spre deosebire de forța asimilatoare a multiculturalității – se dovedește ca fiind un mediu stimulent, activant în privința menținerii și consolidării propriei identități pe plan individual și colectiv; 2) Înțelegerea reciprocă a problemelor, capacitatea la dialog, consens și

colaborare în comunicarea interculturală este benefic atât pentru minoritari cât și pentru majoritari în edificarea identității proprii prin participarea la constituirea identității celuilalt.

Bibliografie

- ABNER, Cohen: *Introduction: the lesson of ethnicity*. Urban ethnicity. The international behavioural and social sciences library. Anthropology and Ethnography. 2001.
- ACHIM, Viorel: *Țigani în istoria României*. Editura Enciclopedică, București, 1998.
- ADAMSON, Hoebel: *Anthropology Study of Man*. McGraw-Hill, 1966.
- ALLPORT, Gordon: *Az előítélet*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1977.
- ALTERMATT, Urs: *A szarajevói jelzőtűz*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
- ANDERSON, Benedict: *Imagined Communities*. London, 1989.
- ANDRADE, R. G: *Cultural cognition*. In: M. Posner (szerk.): *Foundation of cognitive science*. Cambridge, MA: MIT Press, 1989.
- ANGELUSZ Róbert (szerk): *A társadalmi rétegződés komponensei*. U.M.K, Budapest, 2004.
- APEL, Karl Otto: *Két erkölcsfilozófiai tanulmány* Áron Kiadó, Budapest, 1992.
- ARISZTOTELÉSZ: *Politika*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1994.
- ARMOSTRONG, Karen: *A mítoszok rövid története*. Új Palatinus Könyvesház, Budapest, 2006.
- ASSMANN, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1999.
- ATKINSON, Rita–ATKINSON, Richard–Edward, Smith–Darly, Bem: *Pszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- AUSTIN, John L.: *Tetten ért szavak*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.
- BALÁZS Lajos: *Rituális szimbólumok*. Pallas Akadémia, Csíkszereda, 2012.
- BARTH, Frederik: *Introduction*. Barth, Frederik (ed.): *Ethnic Groups and Boundaries. The social Organization of Culture Difference*. Universitetsforlaget, Oslo, 1970.
- BARTH, Frederik: *Etnikai csoportok és határok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993.
- BARTÓK Béla: *A hangszeres zene folklorja Magyarországon*. In: *Bartók összegyűjtött írásai I*. Közreadja Szöllősy András. Zeneműkiadó, Budapest, 1966.
- BENEDEK László: *Játék és pszichoterápia*, Könyvfakasztó Kiadó, Budapest, 2005.

- BERGER, Peter L., LUCKMANN, Thomas: *Construirea socială a realității. Tratat de sociologia cunoașterii*. Editura Univers, București, 1999.
- BÉKÉS Vera–FEHÉR Márta: *Tudásszociológia szöveggyűjtemény*, Typotex, Budapest, 2005.
- BERÉTI László: *Kisebbségek, kisebbségi törekvések Kelet-Európában. Biztonságpolitikai ismeretek igazgatási vezetők számára I*. ZMNE, Budapest. Vö: Bibó István összegyűjtött munkái 4 EPMSZ, Bern.
- BINDORFFER Györgyi: *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban*. Új Mandátum Könyvkiadó, MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2001.
- BÍRÓ A. Zoltán–GAGYI József: *Román–magyar interetnikus kapcsolatok Csíkszeredában: az előzmények és a mai helyzet*. In: Gagy József (szerk): *Egy más mellett élés*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1996.
- BODÓ Barna: *Szórvány –asszimiláció –szórványosodás*.
http://www.szorvany.hu/_userfiles/olvasnivalok/bodo_barna_szorvany_asszimilacio_szorvan_yosodas.pdf
- BOURDIEU, Pierre: *The forms of capital*. Richardson, John J. Ed. Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education. Greenwood Press, New York, 1986.
- BOURDIEU, Pierre: *Simțul practic*. Institutul European, Iași, 2000.
- BOURDIEU, Pierre: Az identitás és a reprezentáció. A régió fogalmának értelmezéséhez. *Szociológiai Figyelő*, 1. szám. 7–22.
- BUBER, Martin: *Én és te*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1999.
- CASTELLS, Manuel: *The power of Identity*. Massachusetts, Blackwell Publishers, Oxford, 1997.
- CASSIER, Ernst: *A szimbolikus forma fogalma a szellemtudományok felépítésében*. Helikon, Budapest, 1973.
- CASSIER, Ernst: *A felvilágosodás filozófiája*. Atlantisz, Budapest, 2007.
- COHEN, Anthony P.: *The symbolic construction of community*. Routledge, London and New York, 1992.
- COMENIUS, Johannes Amos: *Didactica Magna*. Seneca Kiadó, Budapest, 1992.
- CSÁSZI Lajos: *A média rítusai*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
- CSEPELI, György: *Nemzet által homályosan*. Századvég, Budapest, 1992.
- CSEPELI György: *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 1997.
- DERRIDA Jacques: *Az idegen kérdése: az idegentől jött*. In: *Az idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*. Biczó Gábor (szerk.). Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004.

- DILTHEY, Wilhelm: *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*. Tanulmányok, Gondolat Kiadó, Budapest, 1974.
- DILTHEY, Wilhelm: *Vázlatok a történelmi ész krtikiájához*. In: *Filozófiai hermeneutika*. Bacsó Béla. Budapest, 1990.
- ECO, Umberto: *Tratat de semiotică generală*. Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982.
- ELIADE, Mircea: *Szent és profán*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2009.
- ERIKSEN, Thomas Hylland: *Etnicitás és nacionalizmus*. Antropológiai perspektívák. Gondolat Kiadó, Budapest, 1993.
- ERIKSEN, Thomas Hylland: *Ethnicity and Natinonalism*. Pluto Press, London, 2002.
- FALKNÉ Bánó Klára: *Kultúraközi kommunikáció. Az interkulturális menedzsment aspektusai*. Perfekt. ZRT, 2008.
- FARAGÓ József: *Cigány néprajzi tanulmányok*. Mikszáth, Budapest. 1993.
- FOUCAULT, Michel: *A diskurzus rendje*. In: Holmi, 1991.
- FOUCAULT, Michel: *Nyelv a végtelenhez*. Latin Betűk Kiadó, Debrecen, 2000.
- FÖLDES Csaba: *Interkulturális nyelvészet: problémavázlat*. In: Magyar Nyelv. 2007.CIII. évf. 1. szám.
- FRAZER, James G.: *Az Aranyág*. Osiris–Századvég, Budapest, 1995.
- FREGE, Gottlob: *Logikai vizsgálódások*. Osiris, Budapest, 1999.
- FREIRE, Paulo: *Pedagogy of the oppressed. Translated by Myra Bergman Ramos*. Continuum. New York, 2005.
- FUKUYAMA, Francis: *The End of History?* The National Interest (Summer 1989).
- GADAMER, Hans-Georg: *Igazság és módszer*. Második, javított kiadás, Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- GAGYI József (szerk): *Egy más mellett élés. A magyar –román, magyar –cigány kapcsolatokról*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1996.
- GEERTZ, Clifford: *Works and lives. The anthropologist as author*. Stanford/ California, Stanford University Press, 1998.
- GIDDENS, Anthony: *Consecințele modernității*. Editura Univers, București, 2000.
- GIDDENS, Anthony: *Elszabadult a világ*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2005.
- GRICE, H. Paul: *A társalgás logikája*. In: Pléh Csaba–Síklaki István–Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Osiris, Budapest, 1997.

- GUIBERNAU, Montserrat: *Nationalismus –The Nation state and Nationalism in the 20th Century*. Cambridge–Oxford. 1996.
- HABERMAS, Jürgen: *A kommunikatív etika*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2001.
- HABERMAS, Jürgen: *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2011.
- HANNERZ, Ulf: *Cultural complexity. Studies in the Social Organization of Meaning*. Columbia University Press, New York, 1992.
- HALL, Edward: *Rejtett dimenziók*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987.
- HALL, Stuart: A kulturális identitásról, In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.
- HALBWACHS, Maurice: *A kollektív emlékezet*. In: Felkai Gábor, Némedi Dénes, Somlai Péter (szerk.): *Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig*. Új Mandátum, Budapest, 2000.
- HAMP Gábor: *Kölcsönös tudás*, Typotex Kiadó, Budapest, 2006.
- HEGEL: *A logika tudománya*. I-II. Ford. Szemere Samu, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.
- HEIDEGGER, Martin: *Az identitás tétele*. Vulgo. II. 3-4-5.
- HEIDEGGER, Martin: *Principiul identității*. Crater, Bucuresti, 1991.
- HELLER Ágnes: *Filozófiai labdajátékok*. Új Palatinus Könyvesház, Budapest, 2003.
- HIDASI Judit: *Interkulturális kommunikáció*. Scholar Kft Kiadó, 2004.
- HOBSBWAM, Eric: *Etnikai identitás és nacionalizmus*.
http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf719.pdf
- HOFSTEDE, Geert: *Culture's Consequences: Comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations*, Sage Publications Inc., California, 2001.
- HORÁNYI Özséb–Szépe György (szerk.): *A jel tudománya – Szemiotika*, General Press Kiadó, 2005.
- HORVÁTH Ágota–Landau Edit–Szalai Júlia (szerk.): *Cigánynak születni*. Aktív Társadalmi Alapítvány, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2000.
- HOEBEL, E. Adamson–EVERETT L. Frost: *Culture and Social Anthropology*. McGraw-Hill, New York, 1976.
- HUIZINGA, Johann: *Homo Ludens. Incercare de determinare a elementului ludic al culturii*. Humanitas, Bucuresti, 2003.
- HUMBOLDT, Wilhelm von: *Az emberi nyelv szerkezetének különbözősége és hatása az emberiség szellemi fejlődésére (részletek)*. In: Nyelvelméleti tanulmányok, Kriterion Kiadó, Bukarest. 1975.
- HUSSERL, Edmund: *Az európai tudományok válsága I*. Atlantisz Kiadó, Budapest. 1998.
- HUSSERL, Edmund: *Karteziánus elmélkedések*. Atlantisz Kiadó, Budapest, 2000.

- HYLLAND, Thomas Eriksen: *Etnicitás és nacionalizmus*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2008.
- JUNG, Carl Gustav: *A tudattalan megközelítése*. In: *Az ember és szimbólumai*. Szerk. Marie-Luise von Franz. Göncöl Kiadó, Budapest, 1993.
- KALLÓS Zoltán, Martin György: *Tegnap a Gyimesben jártam*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989.
- KELEMEN János: *Az ész képe és tette. A történeti megismerés idealista elméletei*. Atlantisz Kiadó, Budapest, 2000.
- KELEMEN János: *A történeti megismerés idealista elméletei*. In: *Az ész képe és tette*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2000.
- KERÉNYI Károly: *Mi a mitológia?* Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1988.
- KOVÁCS Nóra és SZARKA László (szerk): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréről II*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.
- LEIBNIZ, Gottfried W. *Metafizikai értekezés*. In *Válogatott filozófia írások*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- LIPPAI Cecília: *A közöttiség ontológiai, fenomenológiai és hermeneutikai problémája*. In: Veress Károly–Gál László (szerk.): *A határok átjárhatóságáról*. Presa Universitară Clujeană, 2006.
- LOSZEV, Alekszej: *A mítosz dialektikája*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2000.
- MAJOR Rita: *Romantika és nemzeti tánc történet*. In: *Tánc tudomány*. Tanulmányok. Magyar Táncművészek Szövetsége Tudományos Tagozat. Budapest, 1987.
- MAKKAI Sándor: *Nemzet és kisebbség*. Egyetemi nyomda. Budapest, 1939.
- MAROS megyei magyar népszokások. Flinstones Kiadó, Marosvásárhely, 2009.
- MASZLER Irén: *Játékpédagógia*. Comenius oktató, Budapest, 2002.
- MEAD, George Herbert: *A pszichikum az én és a társadalom szociálbehaviorista szempontból*. In: Felkai Gábor–Némedi Dénes–Somlai Péter (szerk.): *Olvasókönyv a szociológia történetéhez*. Új Mandátum, Budapest, 2005.
- MOSCOVICI, Serge: *A szociális reprezentációk elmélete*. In: Serge Moscovici: *Társadalomlélektan. Válogatott tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
- NIEDERMÜLLER Péter: *A kultúraközi kommunikációról*. In: Béres István–Horányi Özséb (szerk.): *Társadalmi kommunikáció*. Osiris, Budapest, 2001.
- ORBÁN Balázs: *Székelyföld leírása IV*. Pest, 1870.
- PARSONS, Talcott: *A Társadalmi rétegződés elméletének átdolgozott elméletének analitikus megközelítése*. In: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. U.M.K, Budapest, 2004.

- PARSONS, Talcott–EDWARD A. Shils: *A társadalmi rendszer*. In: Némédi Dénes (szerk.): Talcott Parsons: *A társadalmi rendszerről (Válogatás)*. Szociológiai Füzetek, Budapest, 1988.
- PATAKI Ferenc: *Élettörténet és identitás*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- PEIRCE, Ch. S.: *A jelek felosztása*. In Horányi Özséb –Szépe György (szerk.): *A jel tudománya – Szemiotika*. General Press Kiadó, Budapest, 2005.
- PIAGET, Jean: *Szimbólumképzés gyerekkorban*. Kairoz Kiadó, Budapest, 1999.
- PLATÓN: *Az állam*. Lazi Kiadó, Budapest, 2001.
- POPPER, Karl: *A tudományos kutatás logikája*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1997.
- PRÓNAI Csaba: (szerk.): *Cigányok Európában*. Új Mandátum kiadó. Budapest, 2003.
- REBOUL, Anne–MOESCHLER, Jacques: *A társalgás cselei*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.
- RICOEUR, Paul: *De la hermeneutica textelor la hermeneutica acțiunii*. In: *Eseuri de hermeneutica*. Humanitas, București, 1995.
- RICOEUR, Paul: *Az én és az elbeszélte azonosság*. In: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.
- RÓKA Jolán: *Kommunikációtan*. Századvég Kiadó, Budapest, 2005.
- SALAT Levente: *Etnopolitika a konfliktustól a méltányosságig*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2001.
- S. NAGY Katalin (szerk.): *Szociológia közgazdászoknak*. Typotex Kiadó, Budapest, 2007.
- SÁRKÁNY Mihály: *Kalandozások a XX. századi kulturális antropológiában*. Budapest, 2000.
- SEARLE, John: *Elme, nyelv, társadalom*. Vince Kiadó, Budapest, 2000.
- SEREGI Tamás: *Ricoeur cselekvésontológiája*. Világosság 2007/1.
- SCHÜTZ, Alfred: *Az idegen*. In: Hernádi Miklós (vál.): *Fenomenológia a társadalomtudományban*. Gondolat, Budapest, 1984.
- SIMMEL, Georg: *Exkurzus az idegenről*. In: *Az idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*. Biczó Gábor (szerk.) Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004.
- SIMMEL, Georg: *Hid és ajtó*. Ózer Katalin fordítása.
<http://epa.oszk.hu/01000/01014/00034/pdf/030.pdf>
- STEWART, Michael: *Daltestvérek*. T-Twins Kiadó, 1994.
- STRAUSS Claude Lévi: *A mítoszok struktúrája*. In: Lévi-Strauss, Claude: *Strukturális antropológia I*. Osiris, Budapest, 2001.
- STRAUSS, Claude Lévi: *Struktúrafogalom az etnológiában*. In: Mérföldkövek, Faj és történelem. Napvilág, Budapest, 1999.
- STRAWSON, Peter: *Az érzékelés és a jelentés határai*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

- SZUHAI Péter: *A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*, Medicina Kiadó, 1999.
- SZŰCS Balázs: *A jelentések nyomában*. MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest, 2004.
- TAJFEL, Henry : *Csoportközi viselkedés, társadalmi összehasonlítás és társadalmi változás*. In Csepeli (szerk.): *Előítéletek és csoportközi viszonyok*. KJK, Budapest, 1980.
- TENGELYI László: *Élettörténet és sorseseemény*. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1998.
- TOMASELLO, Michael: *Gondolkodás és kultúra*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
- VOICULESCU, Cerasela: *Construcții identitare la romii din Sângeorgiu de Mureș*, 2002.
- WALDENFELS, Bernhard: *Az idegenség etnográfiai paradoxonjainak ábrázolása*. In: *Az idegen. Varriációk Simmeltől Derridáig*.
- WALDENFELS, Bernhard: *Felelet, arra ami idegen*. Egy rezponzív fenomenológia vázlat. <http://www.c3.hu/~gond/tartalom/20/frawald.html>
- WEBER, Max: *Gazdaság és társadalom*. Complex Kiadó, Budapest, 1999.
- VERESS Károly: *Paradox (tudat) állapotok*. Komp Press. Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 1996
- VERESS Károly: *Kisebbségi létproblémák*, Komp-Press, Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2000.
- VERESS Károly: *Egy létparadoxon színe és visszája*. Hermeneutikai kísérlet a nem lehet-probléma megnyitására. Pro Philosophia, Kolozsvár, 2003.
- VERESS Károly: *Az értelem értelméről*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2003.
- VERESS Károly: *Közelítések az értelmező vizsálódáshoz*. In: Veress Károly–Gál László: *A határok átjárhatóságáról*. Presa Universitară Clujeană, 2006.
- VERESS Károly: *Bevezetés a hermeneutikába*. Egyetemi Műhely Kiadó–Bolyai Társaság, Kolozsvár, 2007.
- WILLIAMS, James: *A gondolatáramlás*. In: Pléh Csaba (szerk.): *Pszichológiatörténeti szöveggyűjtemény I*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- WITTGENSTEIN, Ludwig: *Logikai-filozófiai értekezés*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2004.
- WLISLOCKI Henrik: *Az erdélyi cigány népköltészet*. Magyar Mercurius, 2010.
- ZAMFIR, Cătălin, ZAMFIR, Elena (coord.): *Țiganiii între ignoare și îngrijorare*. Editura Alternative, București, 1993.
- ZATTA, Jan Dick: *„Cigányok, romák a köztes határok kultúrája*. In: Prónai Csaba (szerk.): *Cigányok Európában*. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2003.

MAGYAR VirtuálisEnciklopédia.

<http://www.enc.hu/1enciklopedia/fogalmi/szoc/identitas.htm>